

سالمندان، مغفول ماندگان فضای فرهنگی شهر نیازسنجی فرهنگی سالمندان در مناطق ۲۲ گانه تهران

محمدحسین باقرپوری ناجی*، زینب‌هاشمی خواه**، سیدعلیرضا افشانی***

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۸/۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۴/۲۸

چکیده

سالمندان قشری از جامعه هستند که به‌عنوان جمعیت رو به رشد و همچنین به دلیل ویژگی‌های جسمی و سنی خود نیازهای فرهنگی ویژه دارند که نیازمند برنامه و فضای شهری خاصی است. از این رو تحقیق حاضر به دنبال بررسی نیازهای فرهنگی این اقشار می‌باشد. جهت دستیابی به این اطلاعات از پیمایش و پرسشنامه محقق ساخته بین سالمندان شهر تهران استفاده شد. نمونه‌گیری مبتنی بر مناطق ۲۲ گانه شهر تهران به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای صورت گرفت. به این منظور ابتدا در مناطق ۲۲ گانه تهران با توجه به حجم ۸۰۰ نفری (حدود ۳۶ پرسشنامه برای هر منطقه)، تعدادی محله انتخاب و به‌طور تصادفی با مراجعه به درب منازل، اماکن تجمع سالمندان مثل: پارک‌ها، میادین تره‌بار، فروشگاه شهروند و مترو پرسشنامه‌ها پر شد. در نهایت این بررسی نشان داد که اولویت نیازهای این اقشار به ترتیب ذیل می‌باشد: ۱- نیاز به آموزش مهارت‌ها و ارتقاء دانش ۲- نیازهای تسهیلاتی همایشی ۳- نیازهای گردشگری فراغتی ۴- نیاز به آموزش‌های فرهنگی و هنری ۵- نیازهای تفریحی ورزشی ۶- نیازهای مذهبی فرهنگی ۷- نیاز به فضاهای عمومی. همچنین بر اساس نتایج به دست آمده مهم‌ترین دلایل عدم استقبال سالمندان از مراکز و تسهیلات ایجاد شده فرهنگی به دست شهرداری به ترتیب زیر است: ۱- عدم اطلاع ۲- بی‌انگیزگی و گرفتاری شخصی ۳- عدم وجود مراکز فرهنگی در محل سکونت و عدم دسترسی ۴- عدم علاقه ۵- پایین بودن کیفیت امکانات.

کلیدواژه‌ها: نیازسنجی، نیازهای فرهنگی، سالمندان، فضای شهر

* استادیار علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران، ایران.

mohammadnaji2019@gmail.com

zhashemikhah@yahoo.com

afshanalireza@yazd.ac.ir

** دانشجوی دکتری مسائل اجتماعی ایران، دانشگاه یزد، یزد، ایران.

*** استاد جامعه‌شناسی دانشگاه یزد، یزد، ایران. (نویسنده مسئول).

بیان مسئله

نیازسنجی^۱ از بستر واقعیات موجود و ضرورت و حساسیت‌های اجتماعی و فرهنگی برمی‌خیزد. به عبارتی نیازهای فرهنگی^۲ در زندگی انسان اهمیتی به سزا دارند و حتی گاهی اوقات این نیازها بر نیازهای فیزیولوژیک و حیاتی رجحان می‌یابند و یا آن‌ها را تحت‌الشعاع قرار می‌دهند. از این رو برآورد نیازهای فرهنگی مخاطبین و کارگزاران به منظور اثبات ضرورت فعالیت و طراحی و اجرای برنامه‌های کارآمد ضروری می‌باشد. سالمندان به دلیل ویژگی‌های جسمی و سنی، نیازهای فرهنگی ویژه دارند که نیازمند برنامه و فضای شهری خاصی است. به عبارتی فضای شهری باید در تقویت روابط متقابل و تسهیل حضور فعال‌تر سالمندان در صحنه اجتماعی و برنامه‌های فرهنگی متناسب با نیاز و درخواست آنها باشد. چنانکه به اعتقاد کریر محوطه‌های شهری فقط در ابعاد هندسی تعریف نمی‌شود، بلکه کیفیت زیبایی‌شناختی، سهولت ارتباطات اجتماعی و رفتاری در مقیاس برتر است که به یک فضا ماهیت شهری می‌بخشد (Krier, 1979: 123).

امروزه در اکثر جوامع جمعیت‌ها به سمت سالمند شدن می‌روند و سالخورده‌گی به‌عنوان یک مسئله مهم برای این جوامع مطرح می‌شود. این درحالی‌که برخی از این کشورها در ارائه خدمات و امکانات به این قشر با مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو هستند و آمادگی لازم برای رویارویی با مشکلات ناشی از شمار فزاینده سالمندان را ندارند (Matsuo, 2003: 17). انزوا و تنهایی از جمله مشکلات معمول دوره سالمندی است (Shanas, 2017: 74). بسیاری از سالمندان دوران پیری را به‌عنوان دوران تنهایی توصیف کرده‌اند و به‌عنوان یک تجربه ناخوشایند از آن هراس دارند (Moustakas, 2001: 263). سالمندان در جامعه بعد از بازنشستگی به‌جای لذت از زندگی، استراحت و تفریح به افرادی تبدیل می‌شوند که به دلیل ایجاد احساس ناکارآمدی و طرد شدن، احساس تنهایی می‌کنند و همان‌طور که پابلو و پرلمن احساس تنهایی را به‌عنوان تجربه‌های آزاردهنده معرفی

---

1. Needs assessment
2. Cultural needs

می کنند (Perlman, 1982: 57). این امر آنان را به افسردگی روحی خواهد کشاند و تأثیر زیادی در طول عمر مفید آن‌ها و پایین آمدن امید به زندگی در جامعه خواهد داشت. بسیاری از سالمندان به خوبی قادر به انجام امور شخصی خود هستند و می‌توانند تفریحات خاصی را که متناسب با سن و روحیاتشان است، با هم سن و سالان خود داشته باشند و همدیگر را بفهمند. با توجه به اینکه بسیاری از سالمندان توانایی انجام بسیاری از امور را دارند، نیاز به مرکزی با اقامت موقت برای پاسخگویی به نیازهای روزانه سالمندان با کاربری‌های تفریحی، رفاهی، ورزشی احساس می‌شود (هاشم نژاد و اسدی بوالوردی، ۱۳۸۸: ۷۷). ویکز اظهار می‌کند هر کوششی که منجر به رفع احساس تنهایی سالمندان شود سبب بهبود عزت نفس سالمندان و افزایش اعتماد آنها نسبت به جامعه می‌شود (Weeks, 1994: 95).

حساسیت دوران سالمندی و افزایش روزافزون جمعیت سالمندان و از سوی دیگر نیاز این بخش از جامعه به کسب مهارت‌های روانی- اجتماعی خاص این دوران، یکی از ضرورت‌های جامعه امروزی است. امکانات و محیط‌های ورزشی مناسب برای سالمندان به منظور فعال و کارآمدتر کردن نقش آنها در اجتماع و تأمین، حفظ و ارتقای سلامت جسمی، روانی و اجتماعی، کیفیت زندگی آنها را بهبود می‌بخشد و انگیزه آنها را افزایش می‌دهد (عبدلی و همکاران، ۱۳۸۸: ۹۷). سالمندان نیازهای فرهنگی خاص خود را مانند نیازهای تفریحی، آموزشی، ورزشی، مشارکتی و مذهبی و... دارند درحالی‌که فضای شهری؛ پیاده‌روها و خیابان‌ها، پارک‌ها، فضاهای ورزشی و حتی خانه‌ها استاندارد لازم برای حضور سالمندان را در خود ندارد. ضمن آن‌که سالمندان از نظر جسمی نیز نسبت به اقشار دیگر جامعه به توجه بیشتری نیاز دارند.

به همین دلیل خدمات ویژه‌ای را نیز برای آنها باید در نظر گرفت. از این رو با شناسایی نیازهای فرهنگی سالمندان در فضای شهری می‌توان برنامه‌ای متناسب با درخواست و انتظار آنها تدوین و از اجرای برنامه تکراری و غیرضروری ممانعت کرد. در این صورت اثربخشی برنامه‌ها بیشتر شده و آموزش و خدمات تفریحی، آموزشی و... در فضای شهری متناسب

با نیازهای آنها اجرا خواهد شد و میزان مشارکت و علاقه‌مندی این قشر در برنامه‌های فرهنگی در جامعه شناسایی و از هدر رفتن سرمایه مالی و زمانی جلوگیری خواهد شد. از این جهت با توجه به مسئله مورد مطالعه، پژوهش حاضر در پی پاسخ به این سؤال است؛ نیازهای فرهنگی سالمندان با توجه به متغیرهای زمینه‌ای چیست و اولویت‌بندی آن به چه صورت می‌باشد؟

پیشینه پژوهش

با توجه به اینکه نیازسنجی دقیق می‌تواند در کار با گروه‌های هدف مختلف از جمله سالمندان، بسیار مؤثر باشد، بنابراین در این بخش به پژوهش‌های نیازسنجی صورت گرفته برای بسیاری از گروه‌های هدف مروری می‌شود تا بتوان در کنار پژوهش‌های نیازسنجی اندکی که در حوزه سالمندی انجام شده است، درک دقیق‌تری از نیازسنجی پیدا شود. ارزیابی نیازهای اجتماعی فرهنگی و بررسی اولویت‌های آن، از آن دست مباحثی است که برای دیگر پژوهشگران نیز جای تأمل و دغدغه بوده است که نمونه‌های آن به قرار زیر می‌باشند:

نیازی و گنجی (۱۳۹۲)، در پژوهشی با عنوان «نیازسنجی فرهنگی و اولویت‌بندی الگویی در میان شهروندان کاشانی»، دریافته‌اند؛ نیازهای فرهنگی - اجتماعی دارای بیشترین و نیازهای دینی - مذهبی دارای کمترین فراوانی را در میان جامعه آماری‌شان دارند. همچنین میانگین نیازهای فرهنگی اجتماعی، علمی - آموزشی و دینی زنان بیشتر از مردان است. تحصیلات نیز با نیازهای فرهنگی - اجتماعی و نیازهای آموزشی و نیازهای هنری - تفریحی رابطه معکوسی مشاهده شد.

اسماعیلی و ربیعی (۱۳۸۷)، نیز در پژوهش خود با نام «سنجش نیازهای اجتماعی و فرهنگی دختران دانش‌آموز شهر اصفهان»، دریافته‌اند؛ نیازهای عاطفی - روانی در مرتبه اول، نیازهای اجتماعی در رتبه دوم، نیازهای اقتصادی در رتبه سوم و نیازهای فرهنگی در مرتبه چهارم قرار دارد. آن‌ها به این نتیجه رسیدند که دختران نوجوان شرکت در فعالیت‌های

تفریحی (اردو و مسافرت) را به عنوان گزینه اول نیازهای فراغتی انتخاب کرده‌اند. همچنین همدلی و برقراری روابط صمیمانه اولویت بیشتری نسبت به تزیق پول و تأمین امکانات دارد.

اما در این میان به طور مستقیم بررسی نیازهای فرهنگی اجتماعی سالمندان نیز هرچند انگشت‌شمار، مدنظر برخی پژوهشگران بوده است که در این میان؛ مداح (۱۳۸۸)، در پژوهشی با عنوان «وضعیت فعالیت‌های اجتماعی و نحوه گذران اوقات فراغت در سالمندان ایران و سوئد» به شناسایی و مقایسه وضعیت فعالیت‌های اجتماعی و نحوه گذران اوقات فراغت سالمندان ایرانی، سوئدی و ایرانی مهاجر مقیم کشور سوئد پرداخته است. نتایج ایشان نشان می‌دهد که به رغم اشتراکات بسیار، فراوانی و نوع فعالیت‌های اجتماعی و ایام فراغت در سه گروه فوق به دلیل تفاوت‌های فرهنگی و محیطی، مختلف می‌باشد و عواملی مانند گسترش شهرنشینی، کمبود تسهیلات، عدم آشنایی یا توجه به شیوه زندگی سالم سبب شده است که میزان رضایت شهروندان سالمند ایرانی از روابط اجتماعی و نحوه گذران ایام فراغت از سالمندان سوئدی کمتر باشد. از سوی دیگر توجه به بعد معنوی سلامت در سالمندان ایرانی قوی‌تر بوده و با سالمندان سوئدی اختلاف معنی‌دار دارد. درحالی‌که در مورد فعالیت‌های گروهی این رابطه کماکان معنی‌دار ولی معکوس است. همچنین توجه ناکافی به تحرک فیزیکی و ورزش، خصوصاً در زنان سالمند ایرانی از نکاتی است که به ظن این پژوهشگر باید موردعناایت برنامه ریزان و سیاست‌گذاران عرصه بهداشت قرار گیرد. در نهایت این محقق مبتنی بر نتایج خود بر لزوم انجام نیازسنجی با رویکرد فرهنگی نیز تأکید دارد.

شریعت و همکاران (۱۳۹۴)، نیز در تحقیقی با عنوان «بررسی نیازهای فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، رفاهی و ساختار شهری اعضای کانون سالمندان شهر تهران»، تلاش داشتند نیازهای ذکرشده را با توجه به وضعیت فعلی سالمندان در ۸ حیطه (بناها و فضاهای باز، حمل‌ونقل، مسکن، مشارکت اجتماعی، تکریم سالمندان و اجتماع‌پذیری اجتماعی، مشارکت شهروندی و اشتغال، اطلاعات و ارتباطات و حمایت اجتماعی و خدمات سلامت)

با رویکرد به پروژه سازمان جهانی بهداشت در مورد شاخص‌های شهر دوستدار سالمند، بررسی کنند. نتایج حاصله نشان می‌دهد در حیطه‌های هشت گانه، میانگین ارزیابی سالمندان از میزان برخورداری از نیازها کمتر از حد میانگین (۱۱/۲) بوده است. با کمی چشم‌پوشی تنها حیطه «مشارکت اجتماعی» به مرز متوسط نزدیک شده و حیطه «مسکن» کمترین نمره را به دست آورده است. به عبارت دیگر، برخورداری سالمندان از مسکن بیشترین نیاز در بین دیگر نیازها بوده است.

در نهایت قلی زاده و همکاران (۱۳۹۸) با انجام پژوهشی با نام «شناسایی نیازهای مرتبط با سلامت سالمندان شهر سبزوار»، متوجه شدند سالمندان نیازهای برآورده نشده‌ای به ترتیب اولویت چون؛ بهره‌مندی از مزایا، سلامت جسمانی، دارو، پول/ بودجه، بینایی/شنوایی، فعالیت‌های روزمره، تغذیه، تحرک، نگهداری از منزل، مراقبت از دیگری، آسایش روانی و به خاطر سپاری دارند. در مقابل از بین نیازهایی که برآورده شده بودند نیازهای مربوط به تأمین دارو، رفع بیماری‌های جسمانی و همچنین بهبود مشکلات بینایی و شنوایی از سایر موارد بیشتر قابل توجه بوده است. سرانجام پژوهشگران مربوطه نشان دادند بیشترین نیازهای برآورده نشده سالمندان مورد مطالعه، در حیطه نیازهای جسمی و پس از آن نیازهای اجتماعی بوده است و نیازهای محیطی کمترین اولویت را برای ایشان داشته است.

همان‌طور که اشاره شد، در عرصه نیازهای فرهنگی عمده این پژوهش‌ها در خصوص سنجش نیازهای شهروندان عادی و یا دانش‌آموزان انجام گرفته و قشر سالمند کمتر مدنظر بوده است. به عبارتی در هیچ‌کدام از این پژوهش‌ها تمرکز بر سالمندان با محوریت نیازسنجی فرهنگی بالأخص در فضای شهری انجام نشده است و در واقع نیازهای آنان در این حوزه مغفول مانده است. بر این اساس آنچه وجه تمایز مطالعه حاضر با سایر مطالعات یادشده می‌باشد، پرداختن به موضوع نیازسنجی اقشار سالمند کلان‌شهر تهران در حوزه شهری است. این هدف با روش کمی و نمونه وسیع به دنبال ارائه شناختی جامع و به‌روز از نیازهای فرهنگی اقشار مربوطه در کلان‌شهر تهران بوده است تا در نهایت بستر بررسی‌های عمیق‌تر و جزئی‌نگر را برای تحقیقات کیفی فراهم سازد. لازم به ذکر است کامل‌ترین و

جامع‌ترین ابزار سنجش که در پیشینه نیز به آن اشاره شد، تقسیم‌بندی صورت گرفته نیازهای فرهنگی توسط اسماعیلی و ربیعی بود که با توجه به جامعیت آن در این پژوهش سعی شده است از این ابزار بیشتر الگوگیری شود و البته ضمن به‌روز نمودن ابزار سنجش و دریافت نظرات کارشناسان و متخصصان و به‌ویژه جامعه هدف، پرسشنامه محقق ساخته جدید که از جامعیت و شمول کافی برخوردار بود، ساخته شود.

چارچوب نظری پژوهش

تأکید اصلی پژوهش حاضر مبتنی بر نظریه توسعه فرهنگی، نظریه پارسونز^۱، نظریه برادشاو^۲ و نیازهای فرهنگی مازلو^۳ می‌باشد. بر اساس نظریه توسعه فرهنگی، اولین گام در توسعه فرهنگی، توسعه سوادآموزی و آموزش عمومی، توده‌ای کردن مصرف کالاهای فرهنگی و ثبات نهادهای فرهنگی است. به‌گونه‌ای که همه شهروندان برحسب نیازها و شرایط خویش، فرصت و امکان استفاده از آن را پیدا کنند (عطافر و آقاسی، ۱۳۹۱: ۱۲۲). پارسونز نیز به‌نوعی معتقد است توسعه فرهنگی و نهادینه کردن آن در کنش متقابل اجتماعی شکل می‌گیرد و درونی می‌شوند. به‌نوعی جهت‌گیری کنشگران بازتابی است از ساخت نیازهای آن‌ها و چگونگی تغییر این ساخت به‌وسیله درونی شدن الگوهای فرهنگی در کنش متقابل و اجتماعی است. طبق نظر پارسونز هر کنشگری یکی از اهداف عمده‌اش این است که توسط کنشش رضایت خاطر بیشتری را کسب کند و برای به دست آوردن این رضایت خاطر، او خود را موظف می‌داند که موافق انتظار دیگر کنشگران، عمل نماید تا آن‌ها نیز موافق نظر او عمل کنند و در نتیجه رضایت خاطر او نیز فراهم شود. نتیجه این می‌شود که از هر کنشگر کنش‌های معین و قابل پیش‌بینی انتظار می‌رود و به‌این ترتیب قواعد و هنجارهای جمعی تقویت و بسط می‌یابند و خود نیز به‌نوبه خود به تضمین این واکنش‌ها کمک می‌کند (کمربگی و رشیدی، ۱۳۹۴: ۱۷۰).

-
1. Talcott Parsons
  2. Bradshaw
  3. Abraham Maslow

برادشاو نیز نیازها را به پنج دسته: نیازهای هنجاری، نیازهای احساس شده، نیازهای بیان شده یا مورد تقاضا، نیازهای مقایسه‌ای و نیازهای پیش‌بینی شده (مورد انتظار) تقسیم می‌کند. همان‌طور که از طبقه‌بندی پیشنهادی برادشاو قابل استنباط است، تمام نیازهای ذکر شده در این طبقه‌بندی بر مفهوم نیاز به عنوان فاصله بین آنچه که هست و آنچه که باید باشد، مبتنی است. از این نقطه نظر نیاز هنجاری اشاره دارد به آنچه که فرد یا گروهی از افراد در حال حاضر دارند و فاصله آن با آنچه که در آینده ممکن است داشته باشند. نیاز احساس شده فاصله بین آنچه که یک فرد می‌خواهد و آنچه که در حال حاضر در اختیار دارد. نیاز بیان شده نیز عملی است که فرد برای پر کردن فاصله بین آنچه که دارد و آنچه که باید داشته باشد، انجام می‌دهد و نیاز مقایسه‌ای در واقع فاصله بین آن چیزی است که یک گروه دارد و گروه دیگر فاقد آن است و سرانجام به فاصله بین آنچه که در حال حاضر در دسترس است و آنچه که در آینده مورد تقاضای یک پروژه می‌باشد، نیاز پیش‌بینی شده گویند (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۲: ۱۸).

اما مازلو معتقد است نیازهای فرهنگی جز نیازهای اولیه و اساسی و بعد از نیازهای جسمی و ایمنی شکل می‌گیرند. او به نیازهای عشق و محبت و احساس تعلق و احترام اشاره می‌کند که فرد برای کسب پذیرش و تأیید و خودشکوفایی به آن نیاز دارند. بر اساس تعریف نیاز فرهنگی نیازهای احساس تعلق و احترام را می‌توان از طریق شرکت در فعالیت جمعی و گردهمایی دوستانه و فعالیت ورزشی و تفریحی جمعی به دست آورد و نیازهای عشق و محبت هم جز نیازهای فردی است که در خانواده شکل می‌گیرد و با توجه به فراغت و تنهایی سالمندی نیاز مبرمی است که از طریق مهارت‌آموزی و تقویت روابط خانوادگی و شرکت در دوره‌های آموزشی و افزایش آگاهی و استفاده از تجربه سالمندان در فعالیت گروهی (مانند ورزش گروهی، مذهبی، فعالیت هنری و غیر هنری و مناسبتی) و فعالیت آموزشی، می‌توان این نیاز را در آنها مرتفع کرد (مازلو، ۱۳۷۵: ۹۱).

بر اساس نیازهای فرهنگی باید گفت این نیازها بر اساس علاقه و فعالیت فرهنگی سالمندان بررسی می‌شود و نیازهای فردی در هر فرد برحسب ویژگی‌های فردی و اجتماعی

متفاوت است. فعالیت فرهنگی در زمره فعالیت‌های اجتماعی قرار می‌گیرد که جدا از فعالیت‌های اقتصادی است. مبتنی بر نظریه پارسونز این نیازهای فرهنگی در ارتباط متقابل در یک فضای اجتماعی شکل می‌گیرد از این‌رو سالمندان در یک فضای اجتماعی مشخص با همسالان خود در یک دادوستد مداوم جهت برآوردن نیازهای شخصی خود و طرف مقابلشان هستند و از این‌رو خواهان آن‌اند تا به نیازهای فرهنگی خود نیز دست یابند که مبتنی بر نظر برناردشاو در تلاش‌اند معطوف به نیازهای خود فاصله بین آنچه که هست و آنچه که باید باشد را پر کنند. اما مازلو در این میان نیازهای فرهنگی را در درجه اول و مقدم بر هر نیازی می‌داند. فرد در زمان فراغت یا به‌صورت فعال و مشارکت‌جویانه به تولید و خلق پدیده‌های فرهنگی می‌پردازد (مرادی، ۱۳۸۹: ۵۷). عموماً فعالیت‌های فرهنگی در زمان فراغت صورت می‌پذیرد. به همین دلیل هر فرد برحسب موقعیت اجتماعی، دانش و تجربه شخصی خود، نیازها و تقاضای فرهنگی خاصی را طلب می‌کند. به این ترتیب می‌توان نیازهای فرهنگی سالمندان را به نیازهای آموزشی (فعالیت هنری و غیر هنری)، نیاز تفریحی و فراغتی، نیاز حرکتی و تندرستی، نیاز مشارکتی و جمعی تقسیم کرد.

فرضیه‌های تحقیق

بین زنان و مردان از نظر فعالیت‌های فرهنگی-فراغتی، تفاوت معناداری وجود دارد.
بین زنان و مردان از نظر نیازهای فرهنگی و فراغتی، تفاوت معناداری وجود دارد.
بین متغیرهای زمینه‌ای با فعالیت‌های فرهنگی-فراغتی، رابطه معناداری وجود دارد.
بین متغیرهای زمینه‌ای با نیازهای فرهنگی-فراغتی، رابطه معناداری وجود دارد.
بین فعالیت‌های فرهنگی فراغتی (شامل انواع آن) با نیازهای فرهنگی فراغتی (شامل انواع آن) رابطه معناداری وجود دارد.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر به لحاظ روشی ترکیبی از روش اسنادی و مطالعه پیمایشی است. در بخش اسنادی با مرور ادبیات نظری موجود در این زمینه، فهرست جامع و بسیار مفصلی از نیازهای فرهنگی با تأکید بر اقشار آسیب‌پذیر استخراج گردید. با توجه به محدودیت‌هایی که پرسشنامه با مخاطبین ویژه داشت، لذا ضرورت داشت که برای کاستن از پرسش‌ها و گویه‌های متعلق به نیازهای غیرضروری گروه هدف، شناخت زمینه‌ای دقیق‌تری از جامعه مورد نظر حاصل شود. بدین منظور مطالعه‌ای اکتشافی با استفاده از تکنیک مصاحبه با تعدادی از سالمندان و حتی تعدادی از کارشناسان و صاحب‌نظران انجام گرفته شد و نیازهای فرهنگی سالمندان به‌عنوان اقشار آسیب‌پذیر احصاء شده است. نتایج این مطالعه اکتشافی در تدقیق و محدودتر کردن فهرست نیازهای فرهنگی برای اولویت‌بندی مورد استفاده قرار گرفته است. مرحله دوم، با استفاده از روش تحقیق کمی و تکنیک پیمایشی انجام شده است. جامعه آماری این پژوهش، شامل کلیه سالمندان شهر تهران است که بر اساس گزارش مرکز آمار ایران تعداد آن‌ها برابر با ۱۳۸۵۴۵۴ نفر است (مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی ۱۳۹۵).

در ادامه کل مناطق ۲۲ گانه شهر تهران به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب شده است. به این منظور ابتدا در این مناطق با توجه به حجم ۸۰۰ نفری (حدود ۳۶ پرسشنامه برای هر منطقه)، تعدادی محله انتخاب و به‌طور تصادفی پرسشگر با مراجعه به درب منازل، اماکن تجمع سالمندان، پارک‌ها، میادین تره‌بار، فروشگاه‌های شهروند و مترو پاسخ‌ها را دریافت نموده‌اند. ابزار این پژوهش، پرسشنامه محقق ساخته دارای ۴ بخش؛ اطلاعات دموگرافیک، نیازهای فرهنگی - فراغتی، فعالیت‌های فرهنگی فراغتی و امکان آنها و نهایتاً نظرسنجی در مورد فعالیت‌های شهرداری تهران در حوزه این نیازهای سالمندان بوده است. بخش دموگرافیک برحسب ۵ متغیر؛ جنس، سن، تحصیلات، وضعیت فعالیت اقتصادی و گروه درآمدی می‌باشد. نیازهای فرهنگی - فراغتی در هفت بُعد: نیاز به آموزش مهارت‌ها و ارتقاء دانش، نیازهای تسهیلاتی همایشی، نیازهای گردش فراغتی، نیاز به

آموزش‌های فرهنگی و هنری، نیازهای تفریحی ورزشی، نیازهای مذهبی فرهنگی و نیاز به فضاهای عمومی، با ۸۴ سؤال در قالب طیف لیکرت (اصلاً تا خیلی زیاد با نمره ۰ برای اصلاً و نمره ۵ برای خیلی زیاد) اندازه‌گیری شده است.

باید گفت این ابعاد بر مبنای نظریه مازلو استفاده شده است و با توجه به ماهیت پژوهش که متمرکز بر نیازهای فرهنگی است و نه همه نیازها، لذا به سراغ پژوهش‌های پیشین رفته‌ایم و از بین آنها، تقسیم‌بندی اسماعیلی و ربیعی (۱۳۳۸: ۲۰) را الگوی مناسبی برای دسته‌بندی نیازهای فرهنگی یافتیم. از این رو انواع نیازهای فرهنگی - فراغتی سالمندان بدین شرح سنجیده شده است: ۱- نیاز به آموزش مهارت‌ها و ارتقاء دانش (آموزش در زمینه تغذیه، سلامت و خود مراقبتی و آگاهی از مسائل روز جامعه و...)، ۲- نیاز به آموزش فرهنگی هنری (نیاز به دانش ادبی و آشنایی با هنر، ادبیات و تاریخ کشور و...)، ۳- نیازهای تسهیلاتی همایشی (نیاز به بُن‌کارت‌های استفاده از تسهیلات و امکانات فرهنگی و نیاز به فضای مناسب برای تعامل با دیگر سالمندان، نیاز به مسابقات و پخش موسیقی شاد در پارک‌ها و بوستان‌ها، جشن‌ها و برنامه‌های نشاط‌آفرین و مراسم‌های ویژه سالمندان و...)، ۴- نیازهای گردش‌فراغتی (پیاده‌روی خانوادگی، ایجاد شرایط و امکانات مناسب برای اوقات فراغت و اطلاع‌رسانی در رابطه با آنها، تورهای مختلف شامل تورهای تهران‌گردی، تور خارج از تهران و تور طبیعت‌گردی و...)، ۵- نیاز به آموزش‌های فرهنگی و هنری (نیاز به دانش عمومی در زمینه ادبی و آشنایی با هنر، ادبیات و تاریخ کشور)، ۶- نیازهای تفریحی ورزشی (نیاز به پارک و فضای سبز، مجموعه‌های ورزشی، امکانات و تجهیزات ورزشی و عمومی مستقر در پارک‌ها، نیاز به خانه‌های فرهنگ و سراهای محله و اماکن تاریخی و تفریحی، سالن سینما، سالن تئاتر، محل اجرای موسیقی و...)، ۷- نیازهای مذهبی فرهنگی (نیاز به دارالقرآن، حسینیه و تکایای مذهبی، مرکز فروش محصولات فرهنگی، کتابخانه‌های عمومی و مراکز آموزش هنری، نیاز به سفره‌خانه و فضاهای عمومی سنتی و فضاهای مدرنی چون کافی‌شاپ).

همچنین فعالیت‌های فرهنگی - فراغتی سالمندان و امکان آن با محوریت چهار عرصه فعالیت‌های فراغتی، مذهبی، هنری و تعاملاتی در نظر گرفته شد که هر کدام از این فعالیت‌ها زیر مقیاس‌هایی به شرح ذیل دارند: ۱- فعالیت‌های فراغتی؛ (استراحت در خانه، تماشای تلویزیون/گوش دادن به موسیقی، گپ‌وگفت و معاشرت با دوستان و اطرافیان، مطالعه کتاب، روزنامه، مجله، رفتن به سینما و تئاتر، ورزش کردن، قدم زدن در بازار و خیابان، کوهنوردی و طبیعت‌گردی، رفتن به پارک و مراکز تفریحی، دیدار خویشاوندان و اقوام، رفتن به اماکن سیاحتی و زیارتی، رفتن به قهوه‌خانه و یا کافی‌شاپ). ۲- فعالیت‌های مذهبی؛ (شرکت در مجالس جشن و سرور مذهبی/مولودی، شرکت در مجالس روضه و عزاداری، شرکت در مجالس سخنرانی دینی، شرکت در جلسات دعا و ذکر، شرکت در جلسات قرآن، زیارت اهل قبور و رفتن به زیارتگاه و شرکت در نمایش خیابانی-تعزیه خوانی). ۳- فعالیت‌های هنری؛ (رفتن به کنسرت موسیقی، بازدید از گالری‌های هنری، رفتن به موزه‌ها، شرکت در کلاس‌های هنری). ۴- فعالیت‌های تعاملی؛ (شرکت در برنامه‌ها و جلسات محلی، شرکت در انجمن‌ها و کانون‌های سالمندان، شرکت در برنامه‌های گروهی و دوستانه، تعامل و ارتباط با دوستان و همکاران سابق).

سؤالات در قالب طیف لیکرت (اصلاً تا خیلی زیاد با نمره ۰ برای اصلاً و نمره ۵ برای خیلی زیاد) پرسیده شده است. در نهایت عملکرد سالمندان (با سؤالاتی در مورد استفاده از مراکز تفریحی، هنری و فرهنگی در قالب طیف لیکرت از اصلاً تا خیلی زیاد با نمره ۰ برای اصلاً و نمره ۵ برای خیلی زیاد) و فعالیت شهرداری (با سؤالاتی نظیر اجرای برنامه‌های مورد نیاز سالمندان، ارائه خدمات در حوزه‌های تفریحی و فراغتی به سالمندان در قالب طیف لیکرت از اصلاً تا خیلی زیاد با نمره ۰ برای اصلاً و نمره ۵ برای خیلی زیاد) سنجیده شد.

در تحقیق مربوطه تمامی سؤالات در طیف لیکرت طرح شد و برای اعتبارسنجی، هم از روش اعتبار صوری و هم از روش تحلیل عاملی استفاده شده است. بر این اساس ابتدا پرسشنامه اولیه در اختیار تعدادی از صاحب‌نظران، متخصصان و کارشناسان مربوطه قرار گرفت و بر اساس دیدگاه و نظرات آنان پرسشنامه موجود در چند مرحله به صورت رفت و

برگشتی اصلاح و رفع اشکال گردید. ضمن آنکه با استفاده از پیش‌آزمون یا پری‌تست و تکمیل تعداد حدود ۳۰ عدد پرسشنامه در بین جامعه هدف، اعتبار پرسشنامه با استفاده از روش تحلیل عاملی مشخص شد و با شاخص KMO اندازه نمونه و رابطه بین متغیرها (کوچک بودن همبستگی جزئی بین متغیرها) نزدیک به یک برآورد شد که برای تحلیل عاملی مناسب بود به گونه‌ای که اطمینان حاصل شد واریانس متغیرها تحت تأثیر واریانس مشترک عامل‌های پنهانی و اساسی نبوده است. برای سنجش پایایی نیز پرسشنامه‌های اکتشافی با روش همسانی درونی و با استفاده از آلفای کرونباخ در SPSS تحلیل شد که شاخص هر کدام بالای ۷۰ درصد بوده است. برای تحلیل داده‌ها از آزمون اسپیرمن (محاسبه همبستگی متغیرها) و آزمون یومن ویتنی (مقایسه بین گروه‌ها) استفاده شد. در نهایت جهت رعایت اصول اخلاقی پژوهش ضمن توضیحات و روشنگری‌های کامل از اهداف تحقیق، شرایط پاسخگویی مساعد و رضایت‌بخشی برای جامعه هدف (با توجه به موقعیت جسمی-روحي سالمندان) در حد امکان مهیا گردید.

یافته‌ها

یافته‌های پژوهش در دو بخش توصیفی و استنباطی ارائه می‌شود. متناسب با مباحث طرح شده در قسمت روش‌شناسی، ابتدا مروری بر ویژگی‌های جمعیت شناختی پاسخگویان انجام خواهد شد و سپس به ترتیب در مورد نیازهای فرهنگی- فراغتی، فعالیت‌های فرهنگی فراغتی، امکان فعالیت‌های فرهنگی فراغتی، عملکرد سالمندان و نگرش پاسخگویان در مورد فعالیت‌های شهرداری تهران، یافته‌ها ارائه می‌شود.

یافته‌های توصیفی

- اطلاعات جمعیت شناختی نمونه

۴۲/۴ درصد پاسخگویان مرد و ۵۷/۶ درصد آن‌ها زن بودند. دامنه سنی پاسخگویان ۶۰ تا ۸۹ سال بوده و میانگین سنی ۶۶/۵۹ سال با انحراف معیار ۵/۳۲ بوده است. ۷/۹ درصد از پاسخگویان بی‌سواد، ۲۱/۸ درصد دارای سواد خواندن و نوشتن، ۳۸/۳ درصد ابتدایی و راهنمایی، ۲۴/۹ درصد دیپلم، ۵/۱ درصد کاردانی و ۲/۰ درصد کارشناسی و بیشتر از آن بودند. ۱۴/۷ درصد شاغل، یک درصد بیکار، ۱/۸ درصد دارای درآمد بدون کار، ۲/۳ درصد از کارافتاده، ۳۳/۹ درصد خانه‌دار و بیشترین فراوانی (۴۶/۳ درصد) بازنشسته بودند.

- اولویت‌بندی نیازهای فرهنگی - فراغتی سالمندان

جدول ۱- توزیع درصد فراوانی پاسخگویان برحسب گروه‌های نیاز

رتبه	گروه‌های نیاز	میانگین	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
۱	نیاز به آموزش مهارت‌ها	۴/۵۱	۰/۱	۱/۴	۸/۵	۲۶/۸	۶۳/۲
۲	نیازهای تسهیلاتی - همایشی	۴/۳۳	۰/۱	۱/۸	۱۱/۰	۳۸/۶	۴۸/۴
۳	نیازهای گردشی - فراغتی	۴/۱۳	۰/۱	۳/۲	۱۸/۹	۳۸/۶	۳۹/۱
۴	نیاز به آموزش‌های فرهنگی و هنری	۳/۷۶	۴/۵	۱۳/۱	۱۹/۳	۲۷/۷	۳۵/۴
۵	نیازهای تفریحی - ورزشی	۳/۶۴	۲/۸	۱۲/۳	۱۹/۸	۴۷/۴	۱۷/۷
۶	نیازهای مذهبی - فرهنگی	۲/۸۵	۹/۱	۲۸/۲	۳۵/۶	۲۲/۵	۴/۷
۷	نیازهای فضای عمومی	۲/۵۸	۱۹/۸	۳۳/۱	۲۰/۸	۲۱/۵	۴/۸

جدول ۱ گروه‌های نیاز مختلفی که پیش‌ازاین از طریق تحلیل عامل، اکتشاف و استخراج شد را به صورت توزیع درصد فراوانی پاسخگویان و میانگین نشان داده است. بر اساس جدول ۱، نیاز به آموزش مهارت‌ها، بیشترین میانگین (۴/۵۱) و نیازهای فضای عمومی (۲/۵۸) کمترین میانگین را داشت.

- فعالیت‌های فراغتی پاسخگویان

نتایج یک سؤال باز نشان داد وقت فراغت سالمندان مورد مطالعه، ۳۵۸ دقیقه (تقریباً ۶ ساعت) در روز بوده و دامنه آن بین یک تا ۱۰ ساعت بوده است. همچنین حدود ۲۵/۷ درصد از پاسخگویان برای وقت فراغت خود، نوعی از برنامه‌ریزی داشته‌اند و ۷۴/۳ درصد از آن‌ها فاقد برنامه‌ریزی بودند. میانگین زمان اختصاص یافته به ورزش توسط پاسخگویان، ۲۶/۱ دقیقه و بازه‌ای میان صفر تا ۵ ساعت داشت. ۲۴/۵ درصد از پاسخگویان هیچ زمانی را به ورزش اختصاص نداده‌اند و تنها ۲/۳ درصد از آنها بیش از یک ساعت در روز ورزش می‌کردند.

- مقایسه انجام فعالیت و امکان انجام فعالیت‌های فرهنگی - فراغتی سالمندان

جدول ۲- توزیع درصد فراوانی پاسخگویان برحسب فعالیت‌های فرهنگی و فراغتی و امکان انجام آنها

فعالیت‌های فرهنگی - فراغتی	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	میانگین
فعالیت فراغتی	۱۶/۷	۵۲/۸	۲۸/۴	۲/۰	۰/۱	۲/۱۶
فعالیت مذهبی	۳۴/۷	۲۴/۷	۲۳/۳	۱۴/۰	۳/۲	۲/۲۶
فعالیت هنری	۶۶/۸	۲۵/۴	۶/۲	۱/۵	۰/۱	۱/۴۲
فعالیت تعاملی	۲۴/۴	۲۵/۹	۲۷/۳	۱۹/۳	۳/۱	۲/۵۰
امکان فعالیت فراغتی	۳۰/۸	۲۰/۱	۲۶/۵	۲۱/۰	۱/۶	۲/۴۲
امکان فعالیت مذهبی	۲۴/۰	۱۸/۰	۳۶/۵	۱۸/۱	۳/۴	۲/۵۹
امکان فعالیت هنری	۳۶/۶	۲۰/۱	۲۲/۷	۱۵/۲	۵/۴	۲/۳۲
امکان فعالیت تعاملی	۱۷/۳	۱۵/۴	۲۸/۳	۳۰/۰	۹/۹	۳/۰۱

اطلاعات جدول ۲ بیانگر این است که میانگین نمرات امکان تمامی فعالیت‌های مذکور بیشتر از میزان فعالیت آنها ارزیابی شده است. به این معنا که امکان این فعالیت‌ها

بیش از انجام فعالیت‌های مرتبط با آن‌ها در محل سکونت می‌باشد. همین‌طور اطلاعات جدول ۲ گویای آن است که فعالیت‌های هنری، کمترین میانگین و فعالیت‌های تعاملی بیشترین میانگین را داراست. در بین انجام فعالیت‌های فرهنگی و فراغتی، بیشترین میانگین مربوط به فعالیت تعاملی (میانگین ۲/۵۰) و کمترین میانگین مربوط به فعالیت هنری (میانگین ۱/۴۲) بوده است. همچنین به لحاظ امکان انجام فعالیت‌های فرهنگی و فراغتی، بیشترین میانگین مربوط به فعالیت تعاملی (میانگین ۳/۰۱) و کمترین میانگین مربوط به فعالیت هنری (میانگین ۲/۳۲) بوده است.

- ارزیابی فعالیت‌های شهرداری و میزان استقبال سالمندان

در بین سالمندان پژوهش تنها ۲۷/۹ درصد از اجرای برنامه‌های فرهنگی شهرداری مطلع بودند، ۶۵/۱ درصد منکر اجرای برنامه‌های فرهنگی شهرداری بودند و ۷/۰ درصد، اظهار بی‌اطلاعی کردند. همچنین از بین تأییدکنندگان اجرای برنامه‌های مختلف شهرداری، ۸۹/۴ درصد از خدمات این مراکز استفاده کرده و ۱۰/۶ درصد استفاده نکرده بود. ۶۶/۹ درصد از پاسخگویان، استفاده شهرداری از ظرفیت‌های فرهنگی خود (در عرصه‌های فراغتی، هنری، ورزشی، آموزشی و...) برای خدمات‌رسانی به سالمندان را کم و خیلی کم ارزیابی کرده و تنها ۳/۳ درصد از آنها، زیاد و خیلی زیاد ارزیابی کرده‌اند و مابقی در حد متوسط ارزیابی کردند. همچنین، ۶۳/۷ درصد از پاسخگویان از ظرفیت‌های شهرداری برای سالمندان در حد کم یا خیلی کم مطلع بودند و تنها حدود ۶ درصد در زیاد و خیلی زیاد اطلاع داشتند. در نهایت، ۳۱/۳ درصد از پاسخگویان معتقد بودند که برنامه‌های فرهنگی شهرداری تهران کم و خیلی کم توانسته خواسته‌ها و نیازهای فرهنگی سالمندان را پوشش دهد و ۵۹ درصد در متوسط ارزیابی کردند.

یافته‌های استنباطی

مقایسه فعالیت‌ها و نیازهای مختلفی فرهنگی - فراغتی و تفریحی بین زنان و

مردان سالمند

جدول ۳- مقایسه فعالیت‌های مختلف را بر حسب جنسیت پاسخگویان نشان می‌دهد. برای

بررسی تفاوت از آزمون ناپارامتریک من-وینتی استفاده شد. این آزمون مناسب بررسی تفاوت

در دو گروه مستقل (در اینجا، مرد و زن) در یک متغیر ترتیبی است.

جدول ۳- مقایسه رتبه میانگین فعالیت‌های مختلف بر حسب جنسیت

فعالیت یا نیاز	جنسیت	میانگین رتبه	نمره Z	سطح معنی داری
فعالیت فراغتی	زن	۳۴۶/۶۸	-۱/۱۰۲	۰/۲۷۱
	مرد	۳۶۲/۳۲		
فعالیت مذهبی	زن	۳۱۴/۳۶	-۶/۵۸۶	۰/۰۰۱
	مرد	۴۱۳/۷۲		
فعالیت هنری	زن	۳۴۶/۷۴	-۱/۶۶۹	۰/۰۹۵
	مرد	۳۶۸/۴۲		
فعالیت تعاملی	زن	۳۵۴/۸۱	-۰/۱۱۳	۰/۹۱۰
	مرد	۳۵۶/۵۲		
نیاز به آموزش مهارت‌ها	زن	۳۴۱/۰۱	-۲/۵۹۲	۰/۰۱۰
	مرد	۳۷۵/۶۹		
نیازهای تسهیلاتی - همایشی	زن	۳۳۳/۹۲	-۳/۶۵۲	۰/۰۰۱
	مرد	۳۸۵/۹۹		
نیازهای گردش - فراغتی	زن	۳۳۱/۶۰	-۳/۹۴۱	۰/۰۰۱
	مرد	۳۸۹/۴۰		
نیاز به آموزش‌های فرهنگی و هنری	زن	۳۳۳/۵۴	-۳/۶۰۱	۰/۰۰۱
	مرد	۳۸۷/۸۶		

فعالیت یا نیاز	جنسیت	میانگین رتبه	نمره Z	سطح معنی داری
نیازهای تفریحی - ورزشی	زن	۳۴۶/۱۳	-۱/۳۳۴	۰/۱۸۲
	مرد	۳۶۵/۷۲		
نیازهای مذهبی - فرهنگی	زن	۳۳۸/۹۶	-۲/۴۱۳	۰/۰۱۶
	مرد	۳۷۵/۲۳		
نیازهای فضای عمومی	زن	۳۴۹/۵۰	-۰/۷۳۶	۰/۴۶۱
	مرد	۳۶۰/۶۶		

بر اساس یافته‌های به دست آمده، بین فعالیت فراغتی، فعالیت هنری و همچنین فعالیت تعاملی، تفاوت معنی داری بین زنان و مردان وجود نداشت ($P > ۰/۰۵$) ولی فعالیت مذهبی مردان به طور معنی داری بیشتر از زنان بود ($P < ۰/۰۰۱$).

همچنین بین نیازهای تفریحی - ورزشی و نیازهای فضای عمومی، تفاوت معنی داری بین زنان و مردان وجود نداشت ($P > ۰/۰۵$) ولی سایر نیازها در زنان به طور معنی داری کمتر از مردان بود ($P < ۰/۰۵$).

- همبستگی متغیرهای سن، تحصیلات و درآمد با فعالیت‌ها و نیازهای مختلف جدول ۴- همبستگی فعالیت‌های مختلف با سن، تحصیلات و درآمد پاسخگویان را نشان می‌دهد. با توجه به اینکه متغیرهای اصلی ترتیبی بودند برای بررسی همبستگی، از آزمون همبستگی اسپیرمن استفاده شد.

جدول ۴- همبستگی متغیرهای سن، تحصیلات و درآمد با فعالیت‌ها و نیازهای مختلف پاسخگویان

تحصیلات ^۱	درآمد	سن	فعالیت یا نیاز
-۰/۰۰۹	-۰/۱۵۴***	-۰/۱۱۰**	فعالیت فراغتی
-۰/۱۴۰***	-۰/۰۹۸*	-۰/۰۶۳	فعالیت مذهبی
-۰/۰۱۸	-۰/۰۵۲	-۰/۰۶۲	فعالیت هنری
-۰/۰۶۱	-۰/۱۴۷**	-۰/۰۳۴	فعالیت تعاملی
-۰/۰۳۷	-۰/۲۰۷**	-۰/۰۷۴*	نیاز به آموزش مهارت‌ها
-۰/۰۳۹	-۰/۱۷۰**	-۰/۰۲۰	نیازهای تسهیلاتی- همایشی
-۰/۰۶۶	-۰/۱۳۷**	۰/۰۰۲	نیازهای گردشی- فراغتی
-۰/۰۵۱	-۰/۰۴۵	-۰/۰۱۴	نیاز به آموزش‌های فرهنگی و هنری
۰/۰۰۲	-۰/۰۱۴	-۰/۱۰۵**	نیازهای تفریحی- ورزشی
۰/۰۳۲	-۰/۰۳۸	-۰/۰۸۹*	نیازهای مذهبی- فرهنگی
۰/۰۴۷	-۰/۱۲۲**	-۰/۰۴۵	نیازهای فضای عمومی

P<۰/۰۵ *   P<۰/۰۱ **   P<۰/۰۰۱ ***

بر اساس اطلاعات جدول ۴، با افزایش سن پاسخگویان، فعالیت‌های فراغتی، نیاز به آموزش مهارت‌ها، نیازهای تفریحی- ورزشی و نیازهای مذهبی- فرهنگی پاسخگویان، کاهش یافت ($P<۰/۰۵$). البته ضرایب به دست آمده، ضعیف هستند که نشان می‌دهد افزایش سن در سالمندان، تغییر محسوسی در فعالیت‌ها و نیازهای آنان ندارد. همچنین، تنها رابطه تحصیلات با فعالیت‌های مذهبی پاسخگویان، منفی و معنادار بود ($P<۰/۰۰۱$) ولی رابطه تحصیلات با سایر فعالیت‌ها و نیازها، معنی‌دار نبود ($P>۰/۰۵$). در نهایت، درآمد ماهانه افراد با فعالیت‌های فرهنگی- مذهبی و تعاملی و نیازهای آنان، رابطه منفی و معناداری داشت، به این معنا که هر چه درآمد پاسخگویان بیشتر بود، فعالیت‌های فرهنگی، مذهبی و تعاملی آنها و همچنین احساس نیاز آنها هم کمتر بود ($P<۰/۰۵$).

۱- با توجه به اینکه نیازها و فعالیت‌ها در سطح ترتیبی قرار دارد و متغیر تحصیلات نیز در سطح ترتیبی اندازه‌گیری شده است از آزمون اسپیرمن استفاده شده است.

- همبستگی نیازهای فرهنگی با فعالیت‌های پاسخگویان

جدول ۵- همبستگی نیازهای فرهنگی سالمندان را با فعالیت‌های فراغتی، مذهبی، هنری و تعاملی نشان می‌دهد. برای بررسی همبستگی، از آزمون همبستگی اسپیرمن استفاده شد.

جدول ۵- همبستگی نیازهای فرهنگی با فعالیت‌های پاسخگویان

نیاز فرهنگی							فعالیت
آموزش مهارت‌ها	تسهیلاتی- همایشی	گردشی- فراغتی	فرهنگی و هنری	تفریحی- ورزشی	مذهبی- فرهنگی	فضای عمومی	
۰/۲۷۶***	۰/۲۳۰***	۰/۲۰۴***	۰/۳۴۹***	۰/۴۲۷***	۰/۲۵۵***	۰/۲۶۰***	فراغتی
۰/۲۶۵***	۰/۲۷۴***	۰/۲۴۴***	۰/۵۳۲***	۰/۴۳۱***	۰/۴۲۰***	۰/۳۳۷***	مذهبی
۰/۱۱۳***	۰/۱۲۴***	۰/۰۷۴*	۰/۳۲۳***	۰/۳۴۵***	۰/۱۷۹**	۰/۲۹۳***	هنری
۰/۳۹۸***	۰/۳۹۶***	۰/۴۳۳***	۰/۴۶۰***	۰/۳۸۰***	۰/۳۴۲***	۰/۲۸۴***	تعاملی

P<۰/۰۵ *   P<۰/۰۱ **   P<۰/۰۰۱ ***

در جدول ۵ به بررسی رابطه بین میزان نیازهای فرهنگی سالمندان و حوزه‌های مختلف فعالیت فراغتی آنان پرداخته شده است. خروجی‌ها بیانگر آن است که بین همه حوزه‌های فعالیت فراغتی و نیاز فرهنگی سالمندان رابطه مثبت و معنادار وجود دارد، بدین صورت که با افزایش فعالیت‌های فراغتی سالمندان، نیازهای فرهنگی آنان نیز افزون می‌گردد و بالعکس. بیشترین ارتباط معنادار مشاهده شده بین فعالیت هنری و نیاز فرهنگی و هنری (۰/۵۳۲) بوده است به عبارت دیگر هر چه افراد فعالیت هنری بیشتری انجام می‌دهند نیاز آنها به آموزش فرهنگی و هنری بیشتر است (p<۰/۰۰۱). ضعیف‌ترین رابطه مشاهده شده نیز مربوط به رابطه فعالیت هنری و نیاز گردش فراغتی (۰/۰۷۴) است (P<۰/۰۵).

نتایج مطالعه نشان‌دهنده این بود که حدود دوسوم از پاسخگویان، اطلاعی در مورد اجرای برنامه‌های فرهنگی توسط شهرداری تهران نداشتند و این مشخص می‌کند که لازم

است روابط عمومی شهرداری و سایر بخش‌های مرتبط، اقدامات لازم برای اطلاع‌رسانی فعالیت‌های شهرداری را انجام دهند چرا همین نتایج نشان داد حدود ۹۰ درصد از کسانی از اجرای برنامه‌های فرهنگی شهرداری تهران مطلع بودند از آنها استفاده می‌کردند.

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج حاصله نشان می‌دهد، مردان در مقایسه با زنان، فعالیت‌های فرهنگی، مذهبی و هنری بیشتری داشتند ولی در زمینه فعالیت‌های تعاملی تفاوت معناداری بین دو جنس وجود نداشت. همچنین در ارتباط با نیازهای بررسی شده مردان نسبت به زنان، نیاز بیشتری را ابراز کردند و میزان نیاز در همه زمینه‌های مورد بررسی به‌طور معناداری برای مردان بیش از زنان بود. این امر حاکی از اهمیت متغیر جنس در بررسی نیازها می‌باشد. از این رو باید توجه داشت که این نیازها عموماً بر حسب مشارکت و فضای خارج از خانه ارزیابی شده است که مردان امکان حضور بیشتری داشته و بالتبع احساس نیاز بیشتری می‌کنند که مؤکداً چنین تمایز جنسیتی در ارتباط با نیازهای اشاره شده باید مورد توجه قرار گیرد. این نتیجه همسو با بخشی از تحقیق مداح (۱۳۸۸: ۵۹۷)، متغیر جنسیت را در فعالیت‌های ورزشی نشان می‌دهد که به جدّ توجه مسئولین را می‌طلبد. در بررسی نیازهای فرهنگی و فراغتی سالمنندان پژوهش، به ترتیب؛ ۱- نیاز به آموزش مهارت‌ها و ارتقاء دانش، ۲- نیازهای تسهیلاتی همایشی، ۳- نیازهای گردش فراغتی، ۴- نیاز به آموزش‌های فرهنگی و هنری، ۵- نیازهای تفریحی ورزشی، ۶- نیازهای مذهبی فرهنگی، ۷- نیاز به فضاهای عمومی، مشخص شد. هر کدام از این گروه‌های نیاز، ناظر بر مواردی است که تقریباً شبیه به هم بوده و می‌تواند در برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری ملاک عمل قرار گیرد.

باید گفت خانه‌نشینی و محدود شدن عمده فعالیت‌های دوره سالمنندی به خانه، احتمال مواجهه با مشکلات فردی و اجتماعی را در این قشر افزایش می‌دهد. انسان همواره موجودی اجتماعی بوده و این ویژگی محدود به دوره یا دوران خاصی از زندگی وی نمی‌شود. کشف محیط‌های جدید، تعامل و تجربه‌های نو از جمله نیازهای مهمی است که

باید به آن توجه داشت. همچنان که در پژوهش قلی زاده (۱۳۹۸: ۶۸)، اشاره شده است، بعد از نیازهای جسمی، نیازهای اجتماعی مدنظر سالمندان بوده است اما نتایج مربوطه نشان می‌دهد، فعالیت‌های اجتماعی یکی از نیازهایی است که در گروه سالمندان در جامعه ما مهجور مانده است. شواهد حاکی از نقش احساس تنهایی در سلامت سالمندان است (شیخ‌الاسلامی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۸؛ همتی علمدار لو و همکاران، ۱۳۸۷: ۲۴) و فعالیت‌های تعاملاتی، عرصه مهمی برای رفع تنهایی است. از نظر مازلو نیازهای فرهنگی که جز نیازهای اولیه و اساسی و بعد از نیازهای جسمی و ایمنی شکل می‌گیرد در فعالیت‌های جمعی و گردهمایی‌ها و تعاملات دوستانه به دست می‌آید که با توجه به فراغت و تنهایی سالمندان نیاز مبرمی است (مازلو، ۱۳۷۵: ۹۱).

در پژوهش حاضر، فعالیت‌های تعاملاتی الگوی روابط با افراد نزدیک‌تر را نشان می‌دهد. به نوعی این الگو مبنی بر روی آوردن به گفت‌وگوی بیشتر و هم‌کلام شدن به‌ویژه با افراد نزدیک چون خانواده، دوست، اقوام و همکاران فعلی یا سابق است. اما حضور در فضاهای عمومی همواره بخشی از فرهنگ شهرنشینی بوده است. گرچه انواع مختلفی از فضاهای عمومی وجود دارد ولی قهوه‌خانه‌ها، سفره‌خانه‌ها و شکل جدید این فضاها مانند کافه و کافی‌شاپ، فضای منحصربه‌فردی را برای پر کردن اوقات فراغت و فعالیت‌های تعاملاتی را فراهم می‌کند. در بخش نیازهای مربوط به فضای عمومی، نیاز به سفره‌خانه سنتی و کافی‌شاپ بیش از قهوه‌خانه بود. ترجیح بیشتر سفره‌خانه و کافی‌شاپ احتمالاً به دلیل فضای آرام‌تر و سالم‌تر است چرا که قهوه‌خانه‌ها عموماً با محدودیت فضا، ازدحام جمعیت و استعمال قلیان همراه است.

گروه دیگری از نیازها، نیازهای تسهیلاتی و همایشی بود که فرایندهای اجرایی و برگزاری مراسم‌های مختلف را در خود می‌گنجاند که بالتبع بودجه بیشتری را طلب می‌کند. از آنجاکه برخی از امکانات و تسهیلات رایگان نیست و هزینه آنها ممکن است برای اقشار سالمند قابل توجه باشد، ارائه تخفیف‌ها یا بُن‌کارت‌های مخصوص فعالیت‌های مورد نظر می‌تواند موجب تسهیل حضور و ترغیب به این فعالیت‌ها گردد. این شرایط با

توجه به نتایج تحقیق شریعت و همکارانش (۱۳۹۴: ۷)، که بر آن شدند وضعیت کانون سالمندان شهر تهران را با رویکرد به پروژه سازمان جهانی بهداشت در مورد شاخص‌های شهر دوستدار سالمند، بررسی کنند، خبر از میزان برخورداری از نیازها، کمتر از حد میانگین می‌دهد. در جامعه آماری پژوهش مربوطه نیز مبتنی بر نیازهای تسهیلاتی، نیاز به بُن‌کارت‌های استفاده از تسهیلات و امکانات فرهنگی و نیاز به فضای مناسب برای تعامل با دیگر سالمندان در صدر قرار داشت.

از طرفی الگوی کلی فعالیت‌های فراغتی نتایج تحقیق، اولویت فضای خصوصی به عمومی را نشان می‌دهد. به این ترتیب که فعالیت‌های فراغتی مربوط به فضای خصوصی‌تر، در مکان نزدیک‌تر و با افراد آشنا‌تر، در مقایسه با فعالیت‌های فضایی عمومی‌تر، استقبال بیشتری داشتند. این امر نشان می‌دهد که از پتانسیل‌های فضای عمومی در راستای فعالیت‌های فراغتی استفاده بهینه نشده است. مبتنی بر نظریه پارسونز توسعه فرهنگی و نهادینه کردن آن در کنش متقابل اجتماعی شکل می‌گیرد و درونی می‌شوند (کمربگی و رشیدی، ۱۳۹۴: ۱۷۰). اما این اصل در جامعه مورد مطالعه، چندان رونقی ندارد. در این خصوص شاید بتوان گفت محتمل است فضای عمومی در مکان‌های دورتر رضایت‌خاطری در راستای گذران فعالیت‌های فراغتی سالمندان ایجاد نمی‌کند چرا که اگر این نیازها (به هر نحو) مرتفع می‌شد سالمندان مربوطه از چنین فضاهایی استقبال می‌کردند و تمایل به حضور در آن داشتند.

امکان انجام فعالیت‌های مذهبی در محل سکونت کمتر از میزان انجام خود فعالیت بود و احتمالاً سالمندان ناچار به مراجعه به محله‌ها یا مناطق دیگری برای انجام این فعالیت‌ها هستند. فعالیت‌های هنری نیز، وضعیت متفاوتی داشت. به‌طور کلی، میانگین این فعالیت‌ها کم و اختلاف چندانی با یکدیگر نداشتند. مقایسه میزان فعالیت‌های هنری و امکان انجام آنها در محل سکونت نشان داد که امکان انجام این فعالیت‌ها بیشتر از میزان انجام آنها است. این گروه از فعالیت‌ها نقش عمده‌ای در سلامت روان و پر کردن اوقات فراغت دارد ولی آشنایی اندک با فعالیت هنری از یکسو و هزینه‌های مربوط به این نوع فعالیت‌ها از

سوی دیگر، منجر به کاهش این دسته از فعالیت‌ها در سالمندان می‌شود. بر اساس نظریه توسعه فرهنگی، یکی از اولین گام‌ها در توسعه فرهنگی، توده‌ای کردن مصرف کالاهای فرهنگی و ثبات نهادهای فرهنگی است. به گونه‌ای که همه شهروندان برحسب نیازها و شرایط خویش، فرصت و امکان استفاده از آن را داشته باشند (عطافر و آقاسی، ۱۳۹۱: ۱۲۲).

در خصوص فعالیت‌های ورزشی، یافته‌ها نشان داد که سالمندان مربوطه، به طور میانگین حدود ۲۶ دقیقه از شبانه‌روز را به ورزش اختصاص می‌دهند. حدود یک‌چهارم این سالمندان هیچ زمانی را به ورزش اختصاص نمی‌دهند که این نسبت قابل ملاحظه است. این امر با توجه به اهمیت ورزش در سلامت سالمندان ضروری است توجه بیشتری به آن شده و موانع آن رفع شود. از این رو مبتنی بر نتایج، مشکلات مربوط به فعالیت ورزشی سه دسته کلی؛ کمبود امکانات عمومی ورزشی، کمبود امکانات ورزشی ویژه سالمندان و کمبود برنامه‌های ورزشی ویژه سالمندان می‌باشد.

به طور کلی، در میان چهار نوع فعالیت بررسی شده، فعالیت‌های تعاملاتی بیشترین میانگین را داشت. پس از آن، فعالیت‌های مذهبی و فرهنگی به ترتیب میانگین بیشتری داشت و در نهایت کمترین میانگین مربوط به فعالیت‌های هنری بود. این ترتیب، میانگین فعالیت‌ها (تعاملاتی، مذهبی، فرهنگی و هنری) گرایش و اولویت افراد در این گروه سنی را نشان می‌دهد. وضعیت و شرایط زندگی آنها موجب روی آوردن به گفت‌وگوی بیشتر و هم‌کلام شدن به ویژه با افراد نزدیک چون خانواده، دوست، اقوام و همکاران فعلی یا سابق می‌شود. فعالیت‌های مذهبی و فرهنگی که میانگینی نزدیک به هم داشتند، رده‌های بعدی فعالیت است که با توجه به میانگین آنها، می‌توان به اهمیت آنها برای این گروه پی برد. در نهایت، اگرچه برخی از افراد به فعالیت‌های هنری می‌پردازند ولی میانگین آن حاکی از سهم کمتر این نوع فعالیت در اوقات فراغت افراد است که با توجه به گروه سنی افراد مورد مطالعه، قابل انتظار بود. مطالعه خمسه و رضائیان (۱۳۸۶: ۴۳) هم نشان داد که در شهر کرج تمایل کمی به فعالیت‌های هنری وجود دارد.

در مجموع اگر مبتنی بر طبقه‌بندی برادشاو و تعریفی که او از مفهوم نیاز، به عنوان فاصله بین آنچه که هست و آنچه که باید باشد (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۲: ۱۸)، ارزیابی کنیم، باید گفت نیازهای سالمندان شهر تهران از باید‌ها فاصله دارد. اما با در نظر گرفتن این موضوع که شهرداری تهران مراکز و تسهیلاتی برای رفع نیازهای شهروندان و سالمندان دارد، موانع استقبال از این مراکز و تسهیلات بررسی شد. این بررسی نشان داد که مهم‌ترین دلایل عدم استقبال به ترتیب زیر است: ۱- عدم اطلاع ۲- بی‌انگیزگی و گرفتاری شخصی ۳- عدم وجود مراکز فرهنگی در محل سکونت و عدم دسترسی ۴- عدم علاقه ۵- پایین بودن کیفیت امکانات.

در نهایت نتایج مطالعه نشان داد حدود دوسوم از پاسخگویان، اطلاعی در مورد اجرای برنامه‌های فرهنگی توسط شهرداری نداشتند که ضرورت توجه روابط عمومی شهرداری تهران و دیگر بخش‌های مرتبط با امر اطلاع‌رسانی را نشان می‌دهد. ضمن آنکه نزدیک به ۹۰ درصد از کسانی که از اجرای برنامه‌های فرهنگی شهرداری مطلع بودند از این برنامه‌ها استفاده کرده بودند. در کل بیش از نیمی از پاسخگویان معتقد بودند برنامه‌های فرهنگی شهرداری تهران در حد متوسط توانسته خواسته‌ها و نیازهای فرهنگی سالمندان را پوشش دهد.

پیشنهادها

یکی از مسائلی که امکانات و حتی تعاملات اجتماعی را بالأخص برای سالمندان تحت‌الشعاع قرار داده است منظر شهری و سبک شهرسازی در جامعه مدرن می‌باشد. در طراحی جدید نه تنها فضای شهری استاندارد و مطلوب برای قشر سالمند فراهم نگردیده بلکه فضاهای تعاملاتی و فرهنگی بیرون از خانه از بین رفته و بستر تعاملات رودرو نادیده انگاشته شده است و در کل سالمندان از فضای خدماتی و فرهنگی شهر مغفول مانده‌اند. از این رو در راستای ترمیم این نقیصه می‌توان فعالیت‌ها و خدمات فرهنگی و فراغتی را تا جای ممکن در نزدیکی محل سکونت افراد ارائه داد. برای این کار می‌توان توزیع مراکز

خدمات فرهنگی شهرداری را بررسی و در نقاطی که فاصله زیادی از این مراکز خدماتی دارند یا مراکزی تأسیس کرد و یا برنامه‌های دوره‌ای و مناسبتی در اماکن عمومی آن محل (مانند مساجد و غیره) برگزار کرد. ضمن آنکه امکان انجام فعالیت‌های مذهبی در محل سکونت بیشتر تسهیل شود. تأسیس دارالقرآن، حسینیه و تکایای مذهبی از جمله نیازهای بارز این گروه بود که نیاز به توجه بیشتری دارد.

همچنین عرصه‌های عمومی مانند پارک‌ها و فضای سبز و مهم‌تر از آن گروه‌ها و کانون‌های محلی در محله‌های مختلف ایجاد شود تا زمینه تعامل بیشتر به‌ویژه بین سالمندان فراهم گردد. ضمن آنکه برنامه‌های همایشی و گردهمایی با محوریت شادی‌آفرینی برنامه‌ریزی و در محله‌ها برگزار گردد. از سوی دیگر آموزش مهارت‌ها به‌ویژه مهارت‌های مربوط به سلامت و بهزیستی در قالب کلاس‌ها و کارگاه‌های کوتاه‌مدت و بسته‌های آموزشی مکتوب و مجازی به این گروه ارائه شود. تسهیلات و امکانات فرهنگی متناسب با گروه هدف هم به لحاظ دسترسی و هم به لحاظ اقتصادی بهینه گردد. این کار با در نظر گرفتن بُن‌کارت‌های تخفیف برای اقشار مختلف تا اندازه زیادی قابل انجام است.

سطح فعالیت‌های مختلف زنان نیز در مقایسه با مردان کمتر است و پیشنهاد می‌شود که این گروه به‌ویژه زنان خانه‌دار و بیکار به شکل ویژه‌ای مورد توجه قرار گرفته و برنامه‌های متناسب با آنها برگزار گردد تا زمینه فعالیت هر چه بیشتر آنها فراهم شود. در نهایت به اولویت‌های مشخص شده در این پژوهش در رفع نیازهای سالمندان توجه شود و برای رفع آن عملکردهای متناسب اتخاذ گردد. نیاز به آموزش مهارت‌ها و ارتقاء دانش، نیازهای تسهیلاتی همایشی و نیازهای گردش فراغتی سه اولویت اول در نیازهای سالمندان می‌باشد. در این راستا به لحاظ وضعیت فعلی، افراد بیکار کمترین میزان فعالیت‌های فراغتی و فرهنگی را دارند. این گروه تمایل زیادی به آموزش مهارت‌ها و آموزش‌های هنری دارند. بنابراین، پیشنهاد می‌شود که دوره‌های آموزشی باهدف کارآفرینی برای این دسته فراهم گردد. در این راستا نیز شیوه‌های تبلیغات مجازی و رسانه‌ای در کنار شیوه‌های سنتی‌تر همچون بنرها می‌تواند پوشش بهتری از برنامه‌ها در اختیار افراد قرار دهد.

منابع

- اسماعیلی، رضا و ربیعی، کامران. (۱۳۸۸)، «سنجش نیازهای فرهنگی - اجتماعی دختران دانش‌آموز شهر اصفهان»، *مطالعات راهبردی زنان*، سال ۱۱، شماره ۴۱: ۱-۳۸.
- پور جعفر، محمدرضا و منتظرالحجه، مهدی. (۱۳۸۹)، *نشانه‌های شهری، تعاریف، گونه شناسی، مکان‌یابی، برنامه‌ریزی و طراحی*، تهران: نشر طحان.
- خمسه، سمیرا و رضاییان، مجید. (۱۳۸۶)، «بررسی نیازهای فرهنگی مردم شهر کرج در سال ۱۳۸۶»، *رهپویه هنر*، سال ۳، شماره ۴: ۴۳-۵۰.
- رزاقی، حمید. (۱۳۹۱)، «مقایسه نیازهای فرهنگی و هنری شهروندان ساکن پهنه‌های شمالی، جنوبی و غربی شهر تهران»، *فصلنامه مطالعات مدیریت شهری*، سال ۴، شماره ۹: ۱-۱۴.
- زرقانی، سید هادی؛ خوارزمی، امید علی و جوهری، لیلا. (۱۳۹۴)، «ارزیابی شاخص‌های شهر دوستدار سالمند در شهر مشهد با تأکید بر شاخص‌های فرهنگی - اجتماعی»، *پژوهش‌های جغرافیایی انسانی*، سال ۴۷، شماره ۴: ۶۷۳-۶۸۸.
- سارانی، حمید؛ آقایی، نجف؛ صفاری، مرجان و اکبری یزدی، حسین. (۱۳۹۷)، «راهبردهای ارتقای سلامت سالمندان با استفاده از فعالیت‌های ورزشی: یک مطالعه کیفی»، *آموزش بهداشت و ارتقای سلامت ایران*، دوره ششم، شماره ۴: ۳۲۵-۳۳۹.
- سارانی، حمید؛ آقایی، نجف؛ صفاری، مرجان و اکبری یزدی، حسین. (۱۳۹۷)، «عوامل مؤثر بر مشارکت سالمندان ایرانی در فعالیت‌های ورزشی از دیدگاه متخصصان»، *آموزش بهداشت و ارتقای سلامت*، سال ۶، شماره ۲: ۱۴۷-۱۵۸.
- سلطانی، محمدرضا؛ از کلی، محمد و احمد نیا آلاشتی، سیامک. (۱۳۹۴)، «درآمدی بر نقد نظریه سلسله‌مراتب نیازهای مازلو»، *فصلنامه مطالعات رفتار سازمانی*، سال ۵، شماره ۱: ۱۴۵-۱۷۲.
- شریعت، فریبا؛ مرادی، فاطمه و قهرمانی، رضا. (۱۳۹۴)، «بررسی نیازهای فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی و رفاهی و ساختار شهری اعضای کانون سالمندان شهر تهران»، *فصلنامه سالمند*، سال ۱۰، شماره ۲: ۷-۲۵.

- شیخ‌الاسلامی، فرزانه؛ شادمان ماسوله، رضا؛ خدادادی، نعیمه و یزدانی، محمدعلی. (۱۳۹۰)، «احساس تنهایی و سلامت عمومی سالمندان»، *پرستاری و مامایی جامعه نگر*، دوره بیست و یکم، شماره ۲: ۲۸-۳۴.
- عبدلی، بهروز؛ شمسی‌پور دهکردی، پروانه و شمس، امیر. (۱۳۸۸)، «مقایسه ویژگی‌های شخصیتی سالمندان مرد فعال و غیرفعال و ارتباط این ویژگی‌ها با تحول روانی-اجتماعی»، *پژوهش در علوم ورزشی*، سال ۱۰، شماره ۲۲: ۹۳-۱۰۹.
- عطافر، علی و آقاسی، سعید. (۱۳۹۱)، «طراحی و ارائه مدل سنجش توسعه فرهنگی شهری بر اساس رویکردهای تفکر هوشمند و ظرفیت‌سازی فرهنگی در شهر اصفهان»، *مطالعات شهری*، سال ۲، شماره ۴: ۱۱۱-۱۴۲.
- فتحی‌واجارگاه، کورش. (۱۳۸۱)، *نیازسنجی آموزشی: الگوها و فنون*. تهران: انتشارات ایبژ.
- فتحی‌واجارگاه، کورش. (۱۳۸۱)، *تربیت شهروندی*. تهران: انتشارات فاخر.
- قلی‌زاده، سمانه؛ استاجی، زهرا؛ اکرمی، رحیم و قنبری‌مقدم، اکرم. (۱۳۹۸)، «شناسایی نیازهای مرتبط با سلامت سالمندان شهر سبزوار»، *سالنامه‌شناسی*، دوره ۴، شماره ۳: ۶۸-۷۵.
- کمربگی، خلیل و رشیدی، مجتبی. (۱۳۹۴)، «مسئله‌شناسی و اولویت‌بندی آسیب‌ها و مسائل فرهنگی در استان ایلام»، *فرهنگ ایلام*، سال ۱۶، شماره ۴۸: ۱۶۵-۱۸۶.
- مازلو، آبراهام. (۱۳۷۵)، *انگیزش و شخصیت*، ترجمه: احمد رضوانی، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- مداح، سید باقر. (۱۳۸۸)، «وضعیت فعالیت‌های اجتماعی و نحوه گذران اوقات فراغت در سالمندان ایران و سوئد»، *سالنامه*، سال ۳، شماره ۸: ۵۹۷-۶۰۶.
- مرادی، علیرضا. (۱۳۸۹)، «نیازسنجی توسعه فضاهای فرهنگی شهر نجف‌آباد»، *فصلنامه دانش و پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، سال ۴، شماره ۲۷: ۵۳-۷۸.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵)، *نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن کل کشور*، تهران: مرکز آمار ایران.
- نیازی، محسن و گنجی، محمد. (۱۳۹۲)، «نیازسنجی فرهنگی و اولویت‌بندی الگویی در میان شهروندان کاشان»، *فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی-فرهنگی*، سال ۲، شماره ۱: ۳۵-۶۷.

- هاشم نژاد، هاشم و اسدی بوالوردی، سمیرا. (۱۳۸۸)، «بهره‌گیری از فضای اقامتی روزانه برای ارتقای سطح کیفی زندگی سالمندان»، *آرمانشهر*، سال ۳، شماره ۲: ۷۵-۹۰.
- همتی علمدار لو، قربان؛ دهشیری، غلامرضا؛ شجاعی، ستاره و حکیمی راد، الهام. (۱۳۸۷)، «مقایسه احساس تنهایی و سلامت عمومی در سالمندان ساکن خانواده و سرای سالمندان مناطق شمال شهر تهران»، *فصلنامه سالمند*، دوره سوم، شماره ۸: ۲۴-۳۱.
- وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. (۱۳۸۱)، *رفتارهای فرهنگی ایرانیان*، تهران: دفتر طرح‌های ملی.

- Krier- Rob, Colin. (1979). *Urban space*, London: Academy editions.
- Matsuo- Miyoko, Nagasawa. (2003). "Effects of activity participation of the elderly on quality of life", *Yonago Acta Medica*, 46(1), 17-24.
- Moustakas, Clark. (2001). *Heuristic research: Design and methodology*. The handbook of humanistic psychology: Leading edges in theory, research, and practice, 263-274.
- Perlman, David. (1982). *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy* (Vol. 36). John Wiley & Sons Incorporated.
- Shanas, Ethel. (2017). *Old people in three industrial societies*. Transaction Publishers.
- Weeks, David J. (1994). *A review of loneliness concepts, with particular reference to old age*. *International Journal of Geriatric Psychiatry*.